

Крюкова Ірина Олександрівна,
доктор економічних наук, професор, завідувач
кафедри обліку і оподаткування Одеського
державного аграрного університету

Тохтамиш Наталія Іванівна,
старший викладач кафедри економічної
кібернетики та управління економічною
безпекою, Харківський національний
університет радіоелектроніки

Кухар Олександр Васильович, кандидат
юридичних наук, доцент кафедри державно-
правових дисциплін та міжнародного права,
Державний біотехнологічний університет

Kryukova Irina,
Doctor of Economics, Professor, Odesa State
Agrarian University,
<https://orcid.org/0000-0002-0577-6364>

Tokhtamysh Nataliia,
Senior lecturer,
Kharkiv National University of Radio
Electronics,
<https://orcid.org/0009-0009-5572-8553>

Kukhar Oleksandr,
Candidate Of Law Sciences, Associate
Professor, State Biotechnological University,
<https://orcid.org/0000-0003-4897-9636>

ДИВЕРСИФІКАЦІЯ ЯК СТРАТЕГІЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ БІЗНЕС-СУБ'ЄКТІВ АГРАРНОГО СЕКТОРУ

DIVERSIFICATION AS A STRATEGY FOR ENSURING SECURITY OF BUSINESS SUBJECTS IN THE AGRICULTURAL SECTOR

Крюкова І. О., Тохтамиш Н. І., Кухар О. В.
Диверсифікація як стратегія забезпечення
безпеки бізнес-суб'єктів аграрного сектору.
*Український журнал прикладної економіки
та техніки*. 2023. Том 8. № 4. С. 335 – 339.

Kryukova I., Tokhtamysh N., Kukhar O. Diversi-
fication as a strategy for ensuring security of
business subjects in the agricultural sector.
*Ukrainian Journal of Applied Economics and
Technology*. 2023. Volume 8. № 4, pp. 335 – 339.

Аграрний бізнес є один з найбільш ризикованих видів економічної діяльності. Крім сукупності традиційних ризиків, у сільському господарстві діють загрози, зумовлені специфікою аграрного підприємництва, що вимагають пошуку відповідних стратегій та інструментів їх нейтралізації. Одним з таких інструментів постає диверсифікація господарської діяльності агровиробників. У статті досліджено сукупність основних ризиків, що загрожують безпечному розвитку аграрних бізнес-суб'єктів. Визначено основні тенденції, які мали місце у діяльності агропідприємств України протягом останніх десятиріч і прямо впливали на процеси диверсифікації їх господарської діяльності. Визначальними ризиками активізації процесів диверсифікації були визначені цінові (ринкові). Наявні процеси і тенденції вплинули на формування філософії та головних принципів аграрного бізнесу, пріоритетними з яких стали комерційні інтереси власників агроструктур. Проведено оцінювання динаміки рівня диверсифікації господарської діяльності сільськогосподарських підприємств. Здійснено аналіз структури диверсифікації галузей рослинництва і тваринництва.

Ключові слова: аграрні підприємства, бізнес, диверсифікація, ризики, безпека, агроменеджмент.

Agricultural business is one of the riskiest types of economic activity. In addition to the set of traditional risks, there are threats in agriculture caused by the specifics of agrarian entrepreneurship, which require the search for appropriate strategies and tools for neutralization. Diversification of economic activities of agricultural producers appears as one of these tools. The article examines vital risks that threaten the safe development of agrarian business entities. The main trends in the activity of Ukrainian agricultural enterprises during the last ten years and directly impacted the diversification processes of their economic activity were determined. Price (market) risks were identified as the determining risks of activating diversification processes. Existing processes and trends significantly influenced the formation of the philosophy and main principles of agrarian business, of which the commercial interests of the owners of agricultural structures became the priority. The article assesses the dynamics of the diversification level of agricultural enterprises' economic activity. It was revealed that over the past twenty years, the balance of the development of industries and their share in the structure of agricultural production has been disturbed. The specific weight of agribusiness structures' agricultural services and other non-agricultural activities remained practically unchanged. An analysis of the diversification structure of the plant and animal husbandry industries was carried out. The results showed the presence of problematic structural shifts, which are a consequence of the unjustified deepening of specialization of agricultural enterprises. It was revealed that the curtailment of diversification processes led to the disruption of the intra-industry structure and the emergence of threats to the disappearance of specific sub-sectors of domestic agriculture. Despite this, the agricultural sector of the Ukrainian economy has demonstrated a relatively high level of sustainability and efficiency. It was determined that diversification is an element of strategic agricultural management, which has a significant potential for reducing the level of riskiness of agrarian business and forming prerequisites for achieving the goals of sustainable development of agriculture and rural areas.

Keywords: agricultural enterprises, business, diversification, risks, security, agricultural management.

Вступ

Сільське господарство завжди було домінантним сектором економіки України, роль якого за час війни значно посилилась. Агросектор гарантує продовольчу безпеку країни, формує

© Крюкова Ірина Олександрівна, Тохтамиш Наталія Іванівна, Кухар Олександр Васильович, 2023

потоки валютних експортних надходжень і формує передумови підвищення рівня якості життя населення. Водночас останніми роками у структурі сільського господарства мали місце складні тенденції і структурні диспропорції розвитку, які поступово призводять до зміни спеціалізації агровиробників, втрати виробничого балансу та зумовлюють появу складних для сільського господарства і сільських територій проблемних аспектів. Такі кардинальні зрушення підвищують рівень ризикованості аграрного бізнесу та потребують розроблення дієвих стратегій агроменеджменту, орієнтованих на зміцнення безпеки господарської діяльності агровиробників.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання управління ризиками та досягнення стану безпеки бізнес-суб'єктів агросектору є актуальними та важливим з позицій науково-методичних і прикладних підходів. Питанням забезпечення безпечного та сталого розвитку агроформувань приділена значна увага провідних науковців України. Серед них слід відзначити таких: В. Вітлінський, В. Гранатуров, І. Іртищева, Ю. Лупенко, М. Малік, Л. Мармуль, В. Проскура, П. Саблук, І. Свиноус, Є. Ходаківський та ін.

Спроможність суб'єкта господарювання управляти ризиками та досягати бажаного стану безпеки визначає загальний рівень управління та культуру менеджменту підприємства [1]. Ризики є основним об'єктом управління, що потребує виважених стратегічних і оперативних рішень. Складний і мінливий їх характер позначається на виборі інструментарію та способах досягнення стійкого стану [2].

Сільське господарство – одна з найбільш ризикованих сфер бізнесу, у якій ризики опосередковуються через відмінності в безперервності виробництва та частоті пов'язаних ринкових операцій для кожного типу, внутрішньої ціни, нестабільності, впливу державних програм, відмінностей у мінливості виробництва та інших пов'язаних факторах [3]. Виробничий ризик у сільському господарстві має місце у бізнес-структурах, фермерів, які прагнуть збільшити свій дохід за допомогою стратегій вирощування сільськогосподарських культур з більшим ризиком і високою прибутковістю [4].

Управління ризиками господарської діяльності – одне з пріоритетних завдань системи управління, що вимагає пошуку різноманітних інструментів. Одним з таких інструментів постає диверсифікація та стратегії її реалізації [5].

О. Згурська зазначає, що диверсифікація – це дієвий метод управління ризиками агрокомпаній, який спрямований на забезпечення ефективного функціонування внутрішньогосподарської структури за умов конкуренції [6]. В. Проскура диверсифікацію господарської діяльності розглядає як основний метод зниження ризикованості управління, проте якому притаманний такий недолік, як можливе зниження доходу [7]. На сьогодні система управління ризиками у спектрі агроменеджменту не визначається достатньою результативністю та супроводжується значною кількістю прикладних проблемних питань [8].

Формулювання цілей статті

Метою статті є дослідження сукупності ризиків діяльності бізнес-суб'єктів аграрного сектору та оцінювання можливостей їх нівелювання за рахунок використання диверсифікаційних стратегій розвитку агропідприємств.

Виклад основного матеріалу дослідження

Ведення аграрного бізнесу безпосередньо пов'язане із значною кількістю ризиків і викликів, кількість і якість яких є значно більшою, ніж за іншими видами економічної діяльності. Пошук механізмів і інструментарію управління ними є однією з основних цілей бізнес-суб'єктів для забезпечення стабільних умов господарювання та бажаного стану безпеки здійснення господарської діяльності.

Ризик є невід'ємною частиною аграрного бізнесу. Невизначеність природно-погодних умов, висока ступінь залежності від них кінцевих результатів сільськогосподарської діяльності, волатильність цін агропродовольчого ринку та нестабільність економічних умов у країні викликають значні коливання доходів фермерів. Вагомим фактором в Україні є також тривалість війни, яка створює додаткові виклики і загрози безпеці аграрних бізнес-суб'єктів.

За сучасних умов наслідки та можливі майбутні події, пов'язані з веденням воєнних дій на території нашої держави, постають головним джерелом і каталізатором ризиків як сільськогосподарської діяльності, так і інших видів бізнесу. Водночас аграрний сектор має специфіку, яка породжує виникнення істотних загроз стабільному функціонуванню і розвитку бізнес-суб'єктів. Зі всієї сукупності ризиків агробізнесу у сучасних умовах та у найближчій перспективі основними вважаємо такі: виробничі, цінові (ринкові) ризики, фінансові ризики, інституційні ризики, соціальні ризики (ризики людського капіталу) (рис. 1).

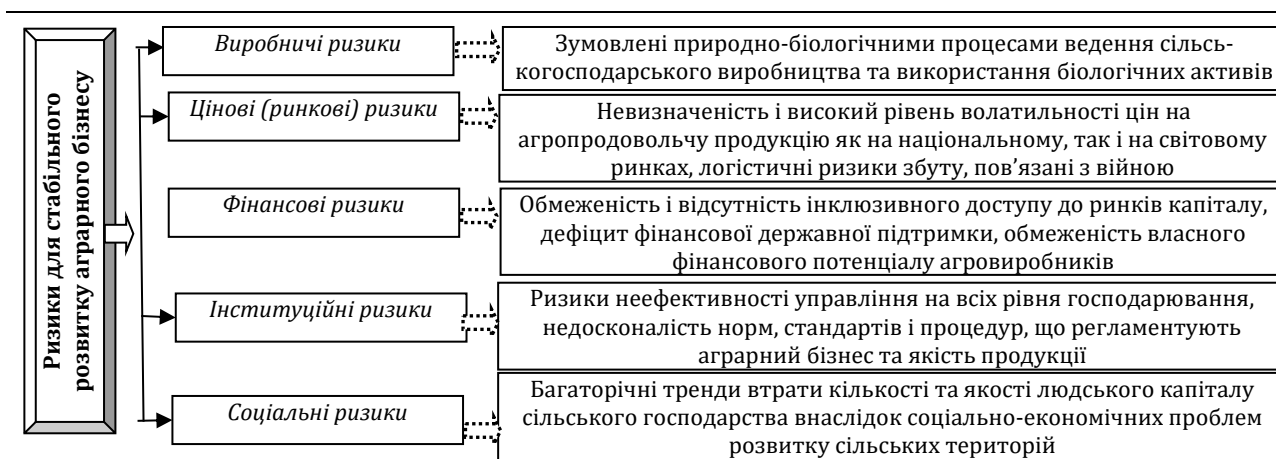

Рис. 1. Основні ризики, що загрожують безпечному розвитку бізнес-суб'єктів аграрного сектору. Джерело: авторська розробка.

Одним з дієвих інструментів зниження рівня толерантності агробізнесу до ризиків є диверсифікація господарської діяльності. Диверсифікація – стратегія управління ризиками безпечного стану та розвитку бізнесу, яка формується шляхом сполучення різних видів діяльності (галузей) у бізнес-портфелі агрокомпаній. Якщо диверсифікаційний традиційний портфель суб'єктів господарювання орієнтується насамперед на досягнення різноманіття активів та інвестиційних інструментів, то у сільському господарстві це забезпечення різноманіття інвестиційно-біологічних активів, що беруть участь у виробничому процесі. Збільшення біологічного портфеля аграрного бізнесу формує інвестиційні передумови розширення спектру виробничої діяльності та зниження рівня залежності від однієї із сільськогосподарських галузей.

Такий підхід до управління ризиками та безпекою агроформувань потребує детального аналізу фактичного стану сполучення галузей, рівня спеціалізації, концентрації та визначення перспектив диференціації господарської діяльності.

Дослідження динаміки розвитку сільського господарства України за останні кілька десятиріч дозволили визначити основні тенденції, які мали місце та істотний вплив на фактичний стан диверсифікації агробізнесу. Серед них слід виділити:

1) різке скорочення обсягів виробництва продукції тваринництва, що зумовлено скороченням чисельності продуктивного поголів'я практично за всіма його видами;

2) скорочення продуктивного поголів'я сільськогосподарських тварин спричинило високі темпи втрати біорізноманіття галузі, втрату генетичного потенціалу, зростання рівня залежності природного потенціалу біологічних активів (тварин) від ГМО, хімічних препаратів і речовин, які останніми роками стали домінуючими в сільському господарстві;

3) порушення балансу та оптимальних пропорцій між двома основними галузями сільського господарства – рослинництва і тваринництва – призвело до зростання ступеня ризикованості агровиробництва та зміщення ризикових акцентів у бік рослинництва;

4) різкі негативні тенденції, притаманні галузі тваринництва, зумовили зростання сезонності операційного процесу та загострення проблем рівномірного розподілу та використання аграрної праці. Це також стало каталізатором проблем втрати людського капіталу аграрного бізнесу та трудових ресурсів села;

5) поступове зникнення та загроза знищення окремих видів господарської діяльності та підгалузей (кормовиробництво, молочне та м'ясне скотарство, буряківництво);

6) вплив капіталу і ресурсів у рослинницьку галузь також супроводжувався трендами поглиблення внутрішньогалузевої спеціалізації, зміною балансу традиційних сільськогосподарських культур;

7) виникнення проблем з якістю сільськогосподарських угідь внаслідок порушення науково обґрунтованих систем сівозмін, монокультурності, скорочення обсягів внесення органічних добрив і зростання вектора олійно-технічної спрямованості рослинництва.

Ці проблемні аспекти протягом кількох десятиріч поступово сприяли звуженню потенціалу диверсифікації господарської діяльності агровиробників, зміні концептів і філософії господарювання, цінностей і пріоритетів розвитку бізнесу. Як результат, головним пріоритетом стали комерційні інтереси власників агробізнесу. Цінові (ринкові) ризики і можливості для агровиробників стали визначальними, що також сприяло активному розвитку окремих підгалузей рослинництва поряд з втратою виробничого потенціалу вітчизняного тваринництва.

Як показують результати проведеного аналізу, рівень диверсифікації господарської діяльності аграрних підприємств України протягом двадцяти років поступово знижувався, що призвело до істотної зміни у структурі виробництва (табл. 1).

Таблиця 1. Динаміка рівня диверсифікації виробництва сільськогосподарських підприємств України, %

Види продукції	2010	2015	2018	2019	2020	2021
Продукція рослинництва, усього	68,1	73,06	74,23	74,04	75,09	80,51
Продукція тваринництва, усього	30,09	24,7	23,71	23,84	22,84	17,38
Сільське господарство, усього	98,19	97,80	97,94	97,88	97,93	97,89
С/г послуги	1,33	1,52	1,51	1,55	1,53	1,58
Допоміжні нес/г види діяльності	0,48	0,69	0,55	0,56	0,56	0,52
Усього	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Джерело: розраховано авторами за [9]

тур – з 18,1% до 28,8%, зменшилась частка кормовиробництва, овочевих і плодово-ягідних культур. 2021 р. структура фактичного стану диверсифікації виробництва продукції рослинництва виглядала так (рис. 2).

Рис. 2. Структура диверсифікації галузі рослинництва агропідприємств України, %

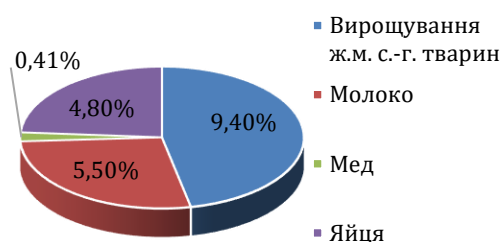
Джерело: розраховано авторами за [9]

галузі скоротилась, відповідно, з 30,1% до 17,4% 2021 р., порівняно з 2010 р. Оцінюючи допоміжні види господарської діяльності агропідприємств слід зазначити, що вони істотно не змінилися: питома вага сільськогосподарських послуг становить приблизно 1,5%, інших несільськогосподарських видів діяльності – 0,5%.

Такі тенденції стали результатом політики управління ризиками та інструментом зміцнення комерційно-економічної безпеки бізнес-суб'єктів агросектору України. Серед сукупності ризиків і загроз, зокрема ринкового характеру, найбільш загрозливими для сільгоспвиробників останніми роками були ризики збитковості виробництва тваринницької продукції. Неприятливий і недосконалий для аграріїв ціновий механізм початку 1990-х років став основною причиною скорочення обсягів виробництва тваринницької продукції, погортів тварин і руйнування виробничо-технічного потенціалу галузі. Подолання цих негативних трендів неможливо без імплементації у практику агроменеджменту стратегій диверсифікації господарської діяльності, пріоритетом яких стане відродження на новій інноваційній основі таких галузей, як молочне та м'ясне скотарство, вівчарство, козівництво. Важливим завданням стратегії диверсифікації має стати також поширення галузей свинарства та птахівництва у нових масштабах діяльності та територій. Такі стратегії дозволять оптимізувати ризики виробництва продукції рослинництва та підвищити стан безпеки і захищеності агробізнесу загалом.

Рис. 3. Структура диверсифікації галузі тваринництва агропідприємств України, %

Джерело: розраховано авторами за [9]

Виявлені тренди у зміні диверсифікації господарської діяльності аграрних підприємств супроводжувались високим рівнем ефективності агробізнесу. За даними Державної служби статистики України, частка прибуткових підприємств агросектору 2022 р. склала 79%, а сукупний розмір прибутку за цим видом економічної діяльності – близько 123,2 млрд грн. Такі результати були отримані за умов тривалої війни, що дає підстави стверджувати, що сільське господарство –

один з найбільш стабільних видів діяльності у складі національної економіки України.

Диверсифікація, як практичний елемент стратегічного агроменеджменту, має значний потенціал не тільки для зниження рівня ризиків аграрного бізнесу, подолання наслідків негативних трендів і дисбалансів галузі, але й створення відповідних умов для реалізації пріоритетів і завдань сталого розвитку сільського господарства і сільських територій. Це може стати підґрунтям для відродження агросектору і економіки України у поствоєнний період і нарощування запасу довгострокової конкурентоспроможності вітчизняних агровиробників як на національному, так і світовому агропродовольчих ринках.

Висновки та перспективи подальших розвідок

Проведені дослідження показали, що аграрний бізнес, зокрема за сучасних умов господарювання, є однією з найбільш ризикованих сфер в економіці. Водночас попри істотну кількість ризиків, які мають місце у практиці діяльності агропідприємств, сільське господарство залишається одним з найбільш сталих з позицій безпеки та ефективності діяльності сектором національної економіки. Виявлено, що диверсифікація є перспективним методом управління ризиками аграрного бізнесу. Останніми роками в агросекторі сформувалась значна кількість складних тенденцій, які значно звузили потенціал диверсифікації діяльності агровиробників. Загальним результатом стало порушення основних балансових пропорцій між головними галузями сільського господарства – рослинництвом і тваринництвом. Крім виникнення істотних диспропорцій, згортання диверсифікації призвело до виникнення гострих соціально-економічних проблем сільського господарства та сільських територій. Імплементация стратегії диверсифікації у практику сучасного агроменеджменту дозволить не тільки вирішити завдання досягнення бажаного стану безпеки агроформувань, але й створити необхідні передумови для досягнення довгострокових цілей розвитку аграрного бізнесу й українського села.

Література

1. Ходаківський Є.І. Ризикогенність та страхування в аграрній сфері (теорія, практика): колект. монографія. Житомир: Полісся, 2013. 323 с.
2. Томілін О., Краснікова О., Гечбаїя Б., Зоря С., Дробота Я., Синиця Ю. Управління ризиками в аграрному секторі: фінансовий аспект. *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice*. 2023. № 4(51). С. 147-162. DOI: <https://doi.org/10.55643/fcactp.4.51.2023.4096>
3. Oliynyk O., Skoromna O., Gorokh O., Mishchenko V., Yevdokimova M. New approach to risk assessment of certain agricultural products. *Agricultural and Resource Economics*. 2021. № 7(1). P. 44-57. DOI: <https://doi.org/10.51599/are.2021.07.01.03>
4. Hardaker J.B., Huirne R.B.M., Anderson J.R., Lien G. Coping with risk in agriculture. CABI Publishing, Wallingford, USA. 2004.
5. Вітлінський В.В., Великоіваненко Г.І. Ризикологія в економіці та підприємстві. Київ: КНЕУ, 2004. 480 с.
6. Згурська О.М. Ризики диверсифікаційної діяльності підприємств. *Східна Європа: економіка, бізнес та управління*. 2019. Випуск 6 (23). С. 279-286.
7. Проскура В.Ф. Методологічні підходи до управління ризиками. *Економіка і суспільство*. 2017. № 9. С. 599-605.
8. Свиноус І.В., Гаврик О.Ю. Теоретичні засади формування системи управління ризиками підприємства. *Інноваційна економіка*. 2015. № 4. С. 76-80.
9. Сільське господарство України. 2022. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/>.

References

1. Khodakiv's'kyj, Ye.I. (2013). *Ryzykohennist' ta strakhuvannia v ahrarnij sferi (teoriia, praktyka)*. [Riskiness and insurance in the agricultural sphere (theory, practice)]. Polissia. Zhytomyr. Ukraine.
2. Tomilin, O., Krasnikova, O., Hechbayia, B., Zoria, S., Drobotia, Ya., Synytsia, Yu. (2023). «Synytsia Yu. Risk management in the agricultural sector: financial aspect». *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice*. № 4(51). pp. 147-162. DOI: <https://doi.org/10.55643/fcactp.4.51.2023.4096>
3. Oliynyk, O., Skoromna, O., Gorokh, O., Mishchenko, V., Yevdokimova, M. (2021). «New approach to risk assessment of certain agricultural products». *Agricultural and Resource Economics*. № 7(1). pp. 44-57. DOI: <https://doi.org/10.51599/are.2021.07.01.03>
4. Hardaker, J.B., Huirne, R.B.M., Anderson, J.R., Lien, G. (2004). Coping with risk in agriculture. CABI Publishing, Wallingford, USA.
5. Vitlins'kyj, V.V., Velykoivanenko, H.I. (2004). *Ryzykolohiia v ekonomitsi ta pidpriemnytstvi*. [Riskology in economics and entrepreneurship]. KNEU. Kyiv. Ukraine.
6. Zghurs'ka, O.M. (2019). «Risks of diversification activities of enterprises». *Skhidna ievropa: ekonomika, biznes ta upravlinnia*. Issue 6 (23). pp. 279-286.
7. Proskura, V.F. (2017). «Methodological approaches to risk management». *Ekonomika i suspil'stvo*. № 9. pp. 599-605.
8. Svynous, I.V., Havryk, O.Yu. (2015). «Theoretical foundations of the formation of the enterprise's risk management system». *Innovatsijna ekonomika*. № 4. pp. 76-80.
9. Sil's'ke hospodarstvo Ukrainy. (2022). [Agriculture of Ukraine]. Available at: <https://www.ukrstat.gov.ua/>.

Стаття надійшла до редакції 02.10.2023 р.